

ADATOK A SZEGEDI FOGADALMI TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ

VARGA JÓZSEF

(*Szeged, Szakszervezetek Csongrád Megyei Tanácsa*)

Szeged árvíz után kialakult városképének egyik legmarkánsabb, esztétikai fogyatékosságai ellenére is ma már szinte jelképévé vált építészeti alkotása a Fogadalmi templom. Ha építési idejében nem is, szándékában mindenképpen a város legújabbkori történetét meghatározó árvíz utáni rekonstrukcióhoz kapcsolódik, mintegy annak zárómozzanata. Városképi jelentőségét csak fokozza, hogy az előtte levő téren rendezik meg már a felszentelést követő évtől, 1931-től a Szegedi Szabadtéri Játékokat. Érthető hát, ha az azóta megjelenő városismertetőik nem tudják megkerülni felépítésének problematikáját, amely az alap kutatások híján nem kevés fejtörést okozott eddig a szerzőknek.

A felépítést kimondó tanácsi határozat és az építés befejezése között fél évszázad telt el, amelynek kezdőpontja Szeged pusztulása majd ujjászületése, végpontja pedig egy világgazdasági válság, amelynek terheit csak fokozza a várost határvárossá szegényítő első világháború. Érthető, ha ötven év korunk gyorsabban változó világában egy olyan nagyszabású építészeti programon sem múlt el nyomtalanul, mint amilyen a szegedi Fogadalmi templom felépítése. Hogy mi mégsem ezekre a történelem szülte ellentmondásokra koncentrálnunk, amikor az építéstörténet néhány adatát közzéteesszük, annak több oka van. Egyrészt a teljesség igényével megírt építéstörténet még további kutatómunkát igényel, másrészt a mindennapi városismertető gyakorlat sem elsősorban az általánosító összefoglalók, hanem a megbízható részanyagok hiányával küszködik. Természetesen már a most közzéteendő adatok is hordoznak szerintünk olyan helytörténeti tanulságokat is, amelyek részletes kifejtése egy átfogó korkép feladata lenne.

A fogadalmi templom építésének krónikája 1879-ig nyúlik vissza. Már ekkor — névmegjelölés nélkül ugyan — az árvíz utáni első városrekonstrukciós terv tartalmazza egy monumentális templom felépítésének igényét, helyének kijelöléséről azonban nem rendelkezik. Épp ezért a városi magisztrátus egy évvel később Tisza Lajoshoz, Szeged újjáépítési kormánybiztosához fordul, hogy jelöltesse ki telket az új belvárosi templom részére, „nehogy később magas megváltási árat kelljen fizetni a felépítendő templom területéért!”¹

Az ügy eldöntésére létrehozott kormánybiztosi különbizottság a Dugonics teret javasolja e célra, a közgyűlés azonban a javaslatot nem fogadja el, hanem a lebontandó vár helyén kéri megfelelő telek kijelölését. (Ez az 1880. novemberi közgyűlés mondja ki, hogy az új templomot „...az 1879. évi árvíz emlékének megörökítésére fogadalmi templomul kívánja felépíteni társadalmi úton összegyűjtött költségeken.”)

Tisza Lajos 1882-re elkészített új javaslata a célra öt területet tart megfelelőnek, amelyek közül szerinte és a városi tanács szerint is a Szent Dömötörről elnevezett

¹ A forrás megjelölése nélkül idézett dokumentumok lelőhelye a Csongrád megyei I. Állami Levéltár Szeged város Polgármesteri Hivatala iratainak 240—243. sz. különksomói.

belvárosi plébániatemplom telke és környéke legalkalmasabb, mivel „ezen a mostani belvárosi templom helyét képező területhez fűződik tulajdonképpen a lakosság kegyele... ha a város más pontján új templom építtetnék, mindenesetre előállna annak szüksége, hogy ehhez nagyobb költséggel egy plébános állomás állíttassék fel, ami a területek másképpeni beosztását is vonná maga után.” A tanács tehát az 1882-ben megalakult „Fogadalmi Templom Bizottság”-gal együtt egyértelműen az állami érdekek alapján határoz és eszerint indokolja döntését. Nem szándékozik a templom felépítéséhez kapcsolódóan újabb előnyöket biztosítani az egyháznak.

A közgyűlési határozat következő évi jogerőre emelkedésével „minden” akadály elhárult az építkezés megkezdése előtt, „csupán” az anyagi fedezet hiányzott a fogadalom valóraváltásához. Ami nem is csoda néhány évvel a katasztrófa után, amikor az életfeltételek újrászervezésének parancsoló szüksége miatt nyilván nem sok jut még a kegyes adakozásra. A város megszavazta, évenként letétbe helyezendő összeg is inkább jelképes, mintsem reális fedezete a belátható időn belül elkészíthető építkezésnek.

Az első jelentős összeg Bonnaz Sándor csanádi püspök adománya, aki 1888-ban végrendeletileg 200 000 koronát hagyományoz a lassan gyűlő fogadalmi templom-alapra. Ezután csak a századvégén újraéledő építési kedv tűzi ismét napirendre az évtizede szunnyadó problémát, hogy ettől kezdve a megvalósításig le sem kerüljön onnan. Ekkor azonban a felépítés mielőbbi megkezdésének óhaját már egy új probléma is hátráltatja, és ez a templom felépítési helyének kérdése.

A közgyűlés helykijelölő határozata a rombolva építő periódusra esik. A rekonstrukciós láz csöndesedése után azonban, műemlékektől megfogyatkozottan sokan úgy érzik, hogy az egységes városképért túl nagy ár volt a középkori vár és egyéb műemlékek lebontása.

Nem nehéz hát megszervezni az egyháznak — amelyet a kétségkívül tiszteletreméltó műemléki gondoskodás mellett nyilván az újabb plébánia felállításának lehetőségére is ösztönzött — egy széleskörű akciót a halálra ítélt Dömötör templom megmentése érdekében. Szervezők járják a Belvárost, és több mint ezer aláírást gyűjtenek, amely szerint az új templomot a Dugonics téren kell felépíteni. A javaslat a tanácsülésen is többséget kap, az ellentábor képviselői azonban elérik a belügyminiszternél, hogy a határozatot — fedezet megjelölésének hiánya miatt — megsemmisítse.

Egy, a fogadalomhoz méltó templom felépítése a századforduló keresztényeknek adományából nyilvánvalóan megoldhatatlan, az államhatalmi funkcióban levő adminisztráció ugyanakkor nem mutat hajlandóságot a városi közvagyonnak, mint fedezeti forrásnak megnyitására, ha ez az egyház újabb térnyerését eredményezi. A fenti — határozat-fellebbezés — „játék” így még jónéhányszor megismétlődik, mígnem 1907-ben az egyház és a műemlékvédelem hívei kényszerülnek engedelmnyre, lemondván a Dömötör templom fenntartásáról és újabb plébánia szervezéséről. Addig azonban sok minden történt.

A Dömötör templom fenntartása mellett kardoskodók nagy eredménye volt, hogy 1902-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter az épületet műemlékké nyilvánította: „*A szegedi belvárosi rk. plébániatemplom falai részben még a középkorból valók; külső támpillérei ma is megvannak, s ez az épület a török hódoltság idejét is átvészelve 1725—1749. években az akkor divatos barokk stílusban alakítottatott át. A tágas egyhajós templom boltozatai merészek, térhatása és építészeti belső kiképzése kiváló mester kezeire vall. Ezenfelül belső felszerelése, fő és mellékoltárai a barokk ízlés díszesebb alkotásai és művészeti beccsel bírnak. Az ép és erős épület belül teljesen jó karban van, csupán külseje van elhanyagolva, annak rendbehozatala sürgősen eszközlendő.*” — hangzik a miniszteri indoklás.

Ez a határozat azonban a Fogadalmi templom építését nem hogy előrevinné, inkább késlelteti. Az új templom telkének kisajátítása, a Dömötör templom és a hozzá tartozó plébánia épület restaurálása, új plébánia kialakítása, építése a tanácsi vezetők számítása szerint kb. 1 millió koronával emelte volna a költségeket — eltekintve az új plébániának a kegyúr-városra nehezedő állandó terheitől. E helyzetet elkerülendő kérik hát a minisztériumot, hogy a templomot saját költségén restauráltassa, sajátítsa ki, és mint használaton kívül helyezendőt nyilvánítsa műemléktemplommá — amire az természetesen nem hajlandó. A műemlékké nyilvánítás sem hozta hát meg a „templom védőinek” a remélt eredményt.

A közgyűlési csatározásokkal egyidőben azonban folyik egy átgondolt tervező munka az építés megkezdésének előkészítésére. A város főmérnökét, Tóth Mihályt 1900-ban külföldi tanulmányútra küldik, hogy összegyűjtse az utolsó fél évszázadban épült legjelentősebb hazai és európai templomok építési adatait és költségkihatását.

A főmérnök 23 templom adatait terjeszti még ugyanez év végén a tanács elé. Megállapítja, hogy a megvizsgált templomok mindegyike történelmi stílusban épült — többségük gót, de szórványosan román és renaissance építmény is akad köztük. Építési anyaguk téglá, amelyet faragott kővel kevernek a sérülésnek jobban kitett vagy díszesebbre tervezett részeknél. Tapasztalatai és a belvárosi templom funkciója alapján — a jelenlegi lélekszám és várható növekedésének figyelembevételével — egy 3400 fő befogadására alkalmas, gót stílusú, háromhajós csarnoktemplom felépítését javasolja. *„Figyelembe véve a helyi körülményeket s a kő drágaságát, az építés tül-nyomó anyagául a téglá veendő számításba, kövek és faragott kövek csak a templom azon külső részletein alkalmazandók, amelyek az idő viszonyosságainak s a megrongálódásnak legjobban ki vannak téve, mint lábazat, párkányok, élek, ablakkeretek, csúcsok, galériák, lépcsők. A belső díszítő és kőfaragó munkák a drága kő helyett gipsz vagy műköből készülhetnek.”* Az ily módon felépítendő templom összköltsége a tapasztalatok alapján 1,5 millió koronára becsülendő, amely összeget a tanács úgy reméli előteremteni, hogy a város közlegelőiből 3500 holdat bérbe ad, amelynek bérleti díja 25 év alatt — más adakozás híján is — biztosítja az építési költségeket.

Ha ezt a közgyűlési határozatot „társadalmi adakozás”-nak tekintjük, akkor az eltelt két évtizednek a fogadalom valóraváltására tett leghathatósabb intézkedését kell üdvözölnünk benne, amely ha távol is, de reális gazdasági számítások alapján jelöli ki a templom felépítésének idejét. Nem lehet azonban nem észrevennünk a felkorbácsolt kedélyeket csillapító időnyerés szándékát.

Sokkal egyértelműbb az az ugyancsak 1900-ban tett felajánlás, amelynek a templom máig is egyik legértékesebb műkincsét köszönheti, ami úgy hisszük, elegendő indoka a következő rövid kitérőnek.

A Szegedi Képzőművészeti Egyesület igazgatója az egyesület 1900-as őszi kiállítására meg akarja szerezni Fadrusz Jánosnak akkor már nemzetközi hírvű „Krisztus a keresztfán” c. alkotását, amelynek a művész a Múcsarnok 1892. évi téli kiállításán a Képzőművészeti Társulat nagydíját és az 1900-as párizsi nemzetközi kiállításon a grand prix-t köszönheti. Levelében tehát az igazgató nemcsak a szobor beküldését kéri, hanem árának megjelölését is. Az akkor épp a szegedi Tisza Lajos emlékművön dolgozó Fadrusz erre nagyvonalúan felajánlja szobrát a mecénás város felépítendő fogadalmi temploma számára, amint azt később Lázár Györgynek írta, mivel az emlékmű készítése közben „...a város hatósága részéről, valamint egyesek részéről... legszívesebb fogadtatást kapott, amely utóbbiban művészetét látta megtisztelve.”²

² Csongrád megye I. sz. Állami Levéltár Szeged Város Polgármesteri Hivatala 3990/925.

Tisztelt barátom!

Krisztus azt hiszem 6 nap múlva mehet.

Ez a munka templomi világításnak van szánva és olyanban is csináltam, és persze megint olyanba kívánkozik hogy hatásos legyen.
A lépcsőház adna

Talán
(olyan magas oldalvilágítást, azt majd kipróbáljuk, vagy talán a terem is kiadja. Mindenesetre ilyen fal kell nekem amelyet most le fogok írni.

Tisztelt Barátom!

Krisztus azt hiszem 6 nap múlva mehet. Ez a munka templomi világításnak van szánva és olyanban is csináltam, és persze megint olyanba kívánkozik, hogy hatásos legyen.

A lépcsőház adna talán olyan magas oldalvilágítást, azt majd kipróbáljuk, vagy talán a terem is kiadja. Mindenesetre ilyen fal kell nekem, amelyet most le fogok írni. Tehát ilyen ablak kell, amelyik Krisztus bal arcát felülről és balról világítja! mert a jobb oldalon mélyen lecsüng a haja.

A krisztus feje 2 méter 70 cm magasságban van a földtől, így tehát azt hiszem, hogy kapunk még elég szép felső jobb oldalvilágítást, hogy a szobor bal arcát felülről és oldalról világíthassuk.

Ha ezt így nem lehetne kapni, akkor lámpával világítjuk tetszésünk szerint, ahogy egyszer Pozsonyban kiállítottam nagyon misztikus szép hatással, és az leginkább felel meg a templomi hangulatnak. Kérem, írjon ezekről egy pár sort, hadd tudjam, hogy lesz a dolog kivihető.

Úgy hiszem, hogy 6 nap múlva útnak indíthatom.

Ami az árát illeti, csak azt mondhatom, hogy nincs ára. Ehhez a munkámhoz annyi szenvedés és öröm fűződik, a nagy küzdés évei és az első nagy sikerem hozzá tartozik, nyilvános pályámat ez a krisztus nyitotta meg, ezért el nem adom soha.

De ha Szeged városa elfogadja tőlem szíves ajándékba, az újonnan épülendő temploma számára, akkor nekem is örömet szereznek vele.

Maradok szívélyes üdvözzel barátja

Fadrusz János³

³ Uo.

A krisztus feje 2 méter 70 cent. magasra van a földtől, így tehát azt hiszem hogy kapunk még elég szép felőzések oldal világitást hogy a neobarokk arókat felülől és alulról világíthassuk.

Ha azt így nem lehetne kapni akkor lámpával világíthatnánk tettesiműt szerint, hogy egyszeri törvényben kiállítottan nagyon nyugtalan szép hatással, és az leginkább felel meg a templomi hangulatnak. Kérem írjon erről egy pár sort, hogy tudjam hogy lesz a dolog kivihető.

Meg hiszem hogy 6 nap múlva után indítotam

Ami az arókat illeti, ezért azt mondhatom hogy nincs ára. Éhez a munkához nagy szenvedés és öröm fűződik, a nagy küzdelem és az első nagy sikerem hozzá tartozik, nyilvános pályámat az a krisztus nyitotta meg ezért el nem adom senki.

De ha legyen várossa elfogadják tőlem szíves ajándékba, az újonnan építendő temploma számára, akkor nekem is örömet szenvedez vele.

Marsóval virályos indósklettel
barátja Tardus János.

A szobor krónikájához tartozik még, hogy az „ideiglenes” múzeumi elhelyezés után csak 1925-ben elevenítik fel az adomány emlékét, amikor egy másolatát Budapestről megvételtre ajánlják fel a csanádi püspöknek. Bár ekkor a polgármester utasítja Foerk-öt, hogy az alkotás helyét az épülő templomban jelölje ki, az nyilván megfelelkezik erről, s a szobor csak 1958-ban kerül a belvárosi plébánia birtokába, jelenlegi helyén, a Dóm Dömötör kápolnájában pedig csak 1971 óta áll.

Visszatérve e nyilván nem érdektelen kitérő után a templom felépítése körüli közgyűlési csatározásokra — az, hogy az 1900-as anyagi fedezetet biztosító közgyűlési határozat időnyerést is szolgált, csakhamar kiderült. A műemlékké nyilvánító miniszteri határozatot visszájára fordító tanácsi előterjesztésen felbolydult „közhangulat” lecsendesítésére, a sürgős megoldást követelő közgyűlési határozatok kierőszakolóit megnyugtató 1903-ban tervpályázatot írnak ki. Hogy a tervpályázat csupán újabb időnyerést szolgál, azt jelzi az is, hogy a pályázati kiírás sem a felépítés helyére, sem a belső kiképzésre nem tartalmaz utalást, amelynek híján aligha lehet kifogástalan vagy inkább kifogásolhatatlan pályaművet remélni.

A pályázati kiírás feltételei egyébként megegyeznek az 1900. évi főmérnöki javaslatlallal, csupán a konkrét stílus-megjelöléstől tekintenek el, és elegendőnek tartják a történelmi stílus kikötését. Meghatározzák viszont, hogy az építkezésnél kizárólag magyar anyag használható, és ez alól csak akkor engedélyeznek kivételt, ha az illető anyag az országban be nem szerezhető.

A pályázat kiíróinak számítása bevált. Az 1904. április 1-ig beérkezett pályaművek között a 12 tagú bírálóbizottság — amelyet a tervpályázat határidejének lejárta előtt állított össze a tanács és az építőművész szövetség — az I. díjat nem adta ki, a II. díjat Aigner Sándor és Rainer Károly közös tervének, a III. díjat pedig Foerk Ernő és Sándy Gyula együttes pályaművének ítélte oda.

Az időnyerés időleges, és alig néhány hónapos viszonylagos szélcsend után újabb javaslatok és határozatok és újabb fellebbezések követik egymást. Úgy látszik, hogy a Dömötör templom fenntartására tett erőfeszítések zsákutcába juttatták a fogadalom ügyét, amely az egyház tekintélyét is fenyegeti. Az 1907. évi 187. sz. közgyűlési határozat kimondja hát a Dömötör templom lebontását, amely határozatot mind a belügyminiszter, mind a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyja — utóbbi azzal a kikötéssel, hogy a templom „...műemléki részletei megőriztessenek.”

Bár még az építési költség mintegy fele, 800 000 korona gyűlt csak össze, egyszerűre végezték a huzavonának, illetve úgy tűnik, hogy vége szakadt. A polgármester a Fogadalmi Templom Bizottság egyetértése alapján azonnal fölveszi a kapcsolatot Schulek Friggyessel, a budai Mátyás templom és a Halász bástya tervezőjével. A megbeszélések eredményeként Schulek vállalja a tervek elkészítését, s a polgármesteri intézkedést 1908. november 25-i ülésén a közgyűlés is legalizálja: „... figyelemmel azon közismert tapasztalatra, hogy nyilvános pályázatokon oly kiválóságok, akiktől minden tekintetben kifogástalan művészi munka bizton remélhető rendszerint részt nem vesznek, kimondja a közgyűlés, miszerint elfogadva a fogadalmi templom bizottság javaslatát, a város polgármestere által annak alapján lefolytatott tárgyalásoknak a 8063/1908. sz. polgármesteri átiratban foglalt eredményét, a fogadalmi templom és belső felszerelése kiviteli terveinek elkészítésével és az építés műszaki vezetésével Schulek Frigyes műegyetemi tanár urat bizza meg, és hozzájárul azon véleményéhez, hogy a fogadalmi templom kupolás román stílusban épüljön, az épület költségeit ... 1 200 000 koronában, a belső berendezés költségeit... 300 000 koronában” állapítja meg. „Utasítja végül a város tanácsát — kifejezést adván azon óhajának, hogy a fogadalmi templom mielőbb felépüljön —, miszerint a belvárosi templom műemléki jellegű részeinek kijelölése s azok megőrzési módzatainak megállapítása iránt szükséges lépéseket saját hatáskörében tegye meg, s a templom lebontása iránt, midőn annak szüksége elérkezik, tegyen a közgyűlésnek előterjesztést.”

Schulek örömmel értesül a közgyűlési határozatról, zavarja azonbanban az építésügyi tervpályázatoknak — épp a tanácsi határozatot megelőző nap — megjelent új szabályzata, amely szerint „A pályabírákként szereplő szakférfiak a pályázatban részt nem vehetnek, a tervpályázat tárgyát képező építkezéseknél mint tervezők vagy

vállalkozók később sem szerepelhetnek, szóval sem anyagilag sem erkölcsileg, sem közvetlenül sem közvetve érdekelve lenniök nem szabad!” — ő ugyanis az 1903-ban kiírt tervpályázat elbírálásában az Építőművész Szövetség hivatalos kiküldöttként vett részt. Állásfoglalásért a rendeletet kiadó Kereskedelemügyi Minisztériumhoz fordul, de a megrendelő város is akcióba lép a művész lelkiismereti aggályainak leküzdésére. A polgármesteri levél hosszú oldalakon értelmezi az új rendeletet, amely elemzés végső konklúziója — megegyezően a minisztériumi állásfoglalással — az, hogy Schuleket nem köti az új rendelet, mert nem pályázatról, hanem megbízásról van szó, amelyben — a bírált tervpályázattal szemben — ki van tűzve az épület helye, meg van határozva stílusa, feladatul tűzi ki a belső berendezés megtervezését, és a rendelkezés visszamenőleg egyébként sem lehet érvényes.

Az építész aggályai ugyan elmúltak, de közben újabb félév telt el, mire a megbízási szerződést 1909. május 23-án a polgármester Schulekkel megköti, amelyet a közgyűlés már 27-én jóvá is hagy. A szerződés csak a legáltalánosabb kikötéseket (befogadóképesség, építési költség, építési anyagok) tartalmazza. Ezek most is megfelelnek az 1900-as főmérnöki előterjesztésnek, egyetlen betoldással, miszerint „...kívről pótananyag mellőzésével...” kell megoldani az építésznek a templom falburkolását. A tervező tiszteletdíjaként a szerződés a beruházási összeg szokásos százalékarányát köti ki. *„Amennyiben azonban az építési költség a város közönsége által elfogadott terv — és körülírásoknak a város közönsége által utólag követelt módosulása következtében a munkák folyamata alatt emelkednek a ... díjrészlet az engedélyezett költségekkel szemben felmerülő többletköltség arányában felemelendő: mégpedig az építési munka után 4%-kal, a belső díszítések és berendezések után pedig 7,2%-al.”*

A határidőket a szerződés a következőkben rögzíti: *„a vázlattervek bemutatására 1909. október 15; a tervezet és részletes költségvetés bemutatására a vázlattervek végleges elfogadása után hat hónap; a templom befejezésére a munka megkezdésétől számítva négy év.”* A 9. pont pedig kimondja, hogy *„A jelen szerződés Schulek Frigyes szerződő fél művészi személyiségéhez lévén kötve, az másra át nem ruházható.”*

Schulek az első vázlatterveket 1909. december 6-án mutatja be a tanácsnak, amely azt a részlettervek kidolgozási alapjául elfogadja ugyan, de kéri a mellékrajzok kibővítését, mellékkápolnákkal való kiegészítését és még néhány lényegtelen módosítást. Schulek igénye ugyanakkor a templomnak egy magasított teraszon való elhelyezése, amelyet a közgyűlés helyénvaló változtatásnak tart, s az ehhez szükséges fedezetet is biztosítja — összesen 200 000 koronával megemeli az induló összeget. Ezután a tanács vezetőinek jelenlétében az építész kijelöli a templom mérnöki pontosságú építési helyét, ami a szerződés értelmében azt jelenti, hogy a részlettervek elkészültével (6 hónap) és a jóváhagyási eljárás kivárása után legkésőbb egy éven belül megindulhat az építkezés.

Az egy év azonban még a tervezésre is kevés — ami miatt az idős mester újabb és újabb magyarázkodásra kényszerül — s a részlettervek csak 1911. február 18-án érkeznek Szegedre, akkor is hiányosan. A mellékelt költségterv pedig az engedélyezettnek csaknem kétszerese, 3,3 millió korona, amelyről a mérnöki hivatal pontosítása után kiderül, ugyan, hogy „csak” 2,52 millió, azonban így is nagyon jelentős a túllépés. A tervezési ütem, a kalkulációs pontatlanságok és a túlméretezett költség-előirányzat — az ekkor elkezdődött huzavona végét ismerve — akaratlanul is azt juttatják az ember eszébe, hogy ezektől talán a város visszalépését, szerződésének felbontását remélte Schulek.

Szeged azonban ragaszkodik a neves építész személyéhez, s bár van némi nézeteltérés, a közgyűlés a terveket és a pontosított költségvetést is elfogadja, legalizálja a az építész tiszteletdíjigényét a teljes beruházási összeg arányában, vállalja az 5 évre

meghosszabbított építési idő alatt jelentkező újabb rezsiköltségeket, sőt Schulek olyan kikötését is akceptálja, hogy „Amennyiben a szerződött Schulek Frigyes jelen munka tartama alatt munkaképtelenné válnék, vagy elhalálozna, jelen szerződés minden kötelezettségei — és jogaival fiára, Schulek János építészre szállnak, ki is ezen kötelezettségek vállalását aláírásával már most megerősíti. Egyúttal tudomásul veszi építető, hogy Schulek János, mint Schulek Frigyes megbízottja az építkezés műszaki fölvezetését már most fogja ellátni.”

E külön-kívánságokat is rögzítő, 1911. dec. 3-án kötött pótszerződés aláírása után a város — a későbbi esetleges viták elkerülése érdekében — a tiszteletdíjra vonatkozó pont értelmezéséül ki akarja kötni, hogy a 2,52 millió után számított tiszteletdíjat a művész olyan átalányösszegnek ismerje el, amely nem változhat ezentúl a tényleges építési költségek arányában, ill. „Szerződő felek csakis azon egy esetre korlátozzák a művezetői díj és átalány emelkedést, ha az építető város olyan lényegbe vágó és nagyobb tervezési munka-többletet igénylő változtatásokat (mint pl. ha a főhomlokzat tervezett kivitele helyett annak egészen közből kiépítését, vagy ehhez hasonló nagyobb munkát és költséget rendelne el.)” (Kiemelés tőlem V. J.) Ezt a kiegészítést ugyan sem Schulek, sem fia nem írja alá, az azonban a szabályosan megkötött pótszerződés érvényét nem sérti, s miután Schulek terveit a belügyminisztérium is jóváhagyta, az építkezés megkezdése elől minden akadály elhárult. 1912. augusztus 9-én a polgármester értesíti Schuleket a jóváhagyásról, s kéri, hogy a még akkor is hiányzó néhány részlettervet, statikai számításokat készítse el, adja ki az építési megbízásokat, és kezdje meg a templom alapozását. Schulek azonban váratlanul néhány nappal később kelt válaszlevelében szerződésének felbontását kéri.

Az elmúlt évtizedek alatt a köztudatban az a hiedelem alakult ki, hogy Schulek és a város között anyagi okok robbantották ki azt az ellentétet, ami lehetetlenné tette a további együttműködést. Úgy hiszem, hogy ez a legenda már csak azért sem állja meg a helyét, hiszen — mint később látni fogjuk — a megbízó és a tervező kapcsolata később sem szakadt meg. Ezzel nem állítom, hogy Schuleknek — mint bármely építésznek — nem lettek volna anyagi vitái a várossal, de az is tény, hogy kívánságait Szeged mindig ki is elégítette.

Az igazi indokként úgy érzem, itt el kell fogadnunk a lemondó levél érveit, amelyek távol állnak az anyagi zsörtölődéstől, sokkal inkább az idős ember bölcs előre látását, számvetését mutatják. (Az 1919-ben elhunyt művész nem is érhetette meg a templom felépítését.)

„Nagyságos Dr. Lázár György kir. tanácsos polgármester úrnak Szegeden

33.208/1912. tan. szám alatt 1912. évi augusztus 9-én kelt becses sorai kapcsán értesültem arról, hogy a nagyméltóságú belügyminisztérium kivitellel elfogadta a fogadalmi templomra vonatkozó, általam elkészített terveket. Nevezett templomnak ügye immár a megépítés korszakába lép.

Szükségesnek tartom, hogy ez alkalommal visszapillantást vessek az elmúltakra és egyszersmind számoljak a jövővel is.

A fent idézett utolsó átiratnak kelte és a tervezési munkálatok megindulását jelző első szerződés kelte (1912. augusztus 9. és 1909. május 23.) közötti különbség három évnél hosszabb időközött állapít meg. Három év az én koromban nagy idő. — Kezdetén megbízva munkaerőmben, kecsgettem magamat ama reménnyel, hogy Szeged szab. kir. város által hathatósan támogatva 3—4 év alatt szerencsésen elvégezzük a programszerű építkezést. — Időközben átléptem a 70 éves életkort és mindinkább érzem munkaerőm ernyedését. A kitűzött feladat ellenben az eredetiek kétszeresére megnövekedett, minek folytán a most elfogadott tervekben megállapított műalkotás megoldására — előre nem látott külső akadályoktól eltekintve és állandó munkaképességet feltételezve — kétszer annyi időre lenne szükségem.

Életemnek nyolcadik évtizedében ily hosszú időt igénylő nagy feladatra vállalkozni, amelynek teljesítésére a virágzó férfikornak állandó szellemi és testj munkaképessége valamint ernyedetlen kitarása éppen elégséges, most már az aggnak gyarapodó fogyatékoságaival megterhelten vállal-

kozni igazán könnyelmű vakmerőség lenne. Ilyen korban az életnek fonala már foszlásnak indul, és meglepő hirtelenséggel megszakad.

Mondottak az építetőknek érdekeit is közelről érintik, amennyiben folyamatában megakadt műnek újabb folytatása különösen áldozatokat kíván, mert rendkívül megnehezíti az utódnak helyzetét, továbbá veszélyeztetvén a monumentális alkotásnak művészeti egységességét, csökkenti egyszersmind annak művészeti értékét is.

Ellenben tiszta helyzet akkor állhat elő, amikor az utód az elfogadott tervek megvalósításának kezdetén lép hivatása körébe és elődjének ténykedése által nem feszélyezve, szabadon követheti a maga saját felfogását már a művelet megindításától fogva.

A tervek benyújtása (1911. február hava) óta eltelt várakozási idő érlelte meg bennem ezeket a tárgyilagos eszméket, melyeknek eredményeképpen azon alaposan megfontolt kéréssel fordulok Szeged város közönségéhez miszerint engemet a munkának most beálló újabb szakában való közreműködés kötelezettsége alól felmenteni, valamint a velem és fiammal kötött szerződést felbontani méltóztatásuk. Az eddig részésített megtisztelő bizalomért hálás köszönetet mondva, s abban a reményben, hogy fenti, reám nézve súlyos életkérdést képező kérésem kellő méltánylásban fog részesülni, maradok

kiváló tisztelettel

Budapest, 1912. augusztus 18-án

Schulek Frigyes”

A polgármester Schulek lemondó levelének megérkezése után azonnal a fővárosba utazik, hogy személyesen vegye rá a mestert döntésének megváltoztatására. Miután kiderül, hogy a művész elhatározása végleges, megkísérlik fiának megnyerését a kivitelezésre, aki azonban erre csak a tervezési díj egész összegéért mutat hajlandóságot. (A bemutatott tervek alapján a tiszteletdíj mintegy felét a város ekkor már kiutalta Schuleknek.) A kérés teljesíthetlensége miatt újabb és újabb nevek kerülnek elő, mint lehetséges megbízottak, a konkrét tárgyaláskor azonban kiderül, hogy élő építészek kivitelezését közülük senki sem vállalja. Így nyilatkozik Pecz Samu, az Országos Levéltár tervezője és Rainer Károly, az 1903-as tervpályázat II. díjasa, a szegedi Rókusi Templom építész is. Végül Foerk Ernő, felsőipariskolai tanár a Schulekkel kötött feltételek szerint hajlandó a tervek kiegészítésére és az építkezés levezetésére.

Ennek alapján határoz úgy az 1912. december 22-i közgyűlés, hogy „...a visszalépés dacára a fogadalmi templomot Schulek Frigyes mester által már elkészített és a törvényhatósági bizottság által elfogadott tervek szerint kívánja felépíteni, és a fogadalmi templom bizottság, illetve a város tanácsának javaslatához képest a részlettervek elkészítésével s a művezetéssel, a tervezéshez s a művezetéshez tartozó minden további munkálatokkal... a Schulek Frigyessel kötött szerződésben részletezett feltételek és tiszteletdíjak mellett Foerk Ernő budapesti műépítész urat bízva meg”. A tanács a szerződésben kiköti, hogy „Felelős... a művezető építész azért is, hogy az építkezés szigorúan a végérvényesen elfogadott tervek alapján hajtassék végre, stílszerűségének hátrányára sem a tömegekben, sem a főméretekben ne eszközlössék” (változás). „A stílszerűség megtartása mellett gazdasági szempontból netán javaslandó változások csakis az építetők szabad királyi város előzetes hozzájárulásával lesznek végrehajthatók”.

Schulek lemondó levele utódának szabad kezét kér, amit tehát a város nem ad meg, a „stílszerűség” megtartásának meglehetősen szubjektív „kiskapuját” ugyanakkor nyitva hagyja Foerk előtt, aki talán a város szorult helyzetét látva él is a lehetőséggel, hogy saját elképzeléseit megvalósítsa. Ez azonban a remélnél sokkal nehezebben megy számára. 1913. március 13-án mutatja be az első módosított tervet a fogadalmi templom bizottságának, amely csak a változtatások egy részével ért egyet,

s így terjeszti azokat a közgyűlés elé. A tanács azonban anélkül, hogy a terv-módosítás valamennyi kérdésében döntene, az építkezés megkezdését sürgeti. 1913. június 5-én elrendeli a Dömötör templom szentélyének lebontását, ill. a megmaradó rész használhatóvá tételét, majd augusztus 2-án kitűzik az alapokat. A tervek jóváhagyása körül ugyanakkor elkezdődik egy huzavona, amelynek talán legjellemzőbb adata, hogy több mint tíz évvel az építés megkezdése után, még 1924-ben sincs Foerk kezében teljes egészében jóváhagyott terv, és még ekkor is folyik a vita a torony megjelenési formájáról.

A nézeteltérés legfőbb oka, hogy Foerk meglehetősen szabadon értelmezi szerződésének fent idézett kikötéseit, s ha végigtekintjük az új terveket, azt kell tapasztalnunk, hogy a tervezőnek minden lényeges kérdésben sikerült keresztülvinnie akaratát, amely a templom valamennyi fő részét érintette — sajnos nem is kedvezően.

Szükségtelennek tartjuk most a vita részletes áttekintését, amely az érvek és ellenérvek, szubjektív indulatok és higgadt elemzések gazdag tárháza. Belőlük Foerk részikerei kétségkívül nyomon követhetők volnának, a teljesség azonban könnyebben elsikkadna. Ehelyett inkább azokat a fő módosításokat ismertetjük, amelyek alapvetően befolyásolták a templom esztétikai megjelenését.

Az alaprajzon tervezett módosítás minimálisnak tűnik, következménye, annál nagyobb. Schulek a homlokzatot és a tornyokat egy síkban tervezte elhelyezni és a főhajó homloksíját két szárnyfal segítségével összekapcsolta a tornyokkal, az előcsarnok árkádjait pedig öt bejárati nyílással az egész homlokzaton végigvitte. Foerk, hogy az általa még díszesebbre tervezett homlokzatot jobban kiemelje, a tornyokat mintegy két méterrel hátrább helyezte. Ezzel két kedvezőtlen hatást ért el egy csapásra.

Először le kellett mondania azokról az építészeti elemekről, amellyel Schulek a tornyok és a hajó egymáshoz tartozását biztosította, az ezek helyett alkalmazott díszítés ugyanekkor az építészeti szervezetség híján a *román díszítő motívumok* meglehetősen *idegen halmazává* vált a homlokzaton. Másodszor ezáltal a torony teljesen elszakadt az épület egészétől, olyanná vált, mintha csak mellé lenne állítva.

Csak tovább rontotta a helyzetet a *tornyok* lényeges, 76 m-ről 93 m-re történő *megnövelése*, amelyek még így hátrább helyezve sem hagyják érvényre jutni a mellettük szinte eltörpülő homlokzatot. Egymástól távol helyezve ugyanakkor képtelenek megteremteni a remélt monumentális tömeghatást.

Nehezen tudjuk követni a művész szándékát a tornyok óra fölötti részének díszítésénél, hiszen közelről a magasban élvezhetetlenek, távolról nem látszanak, a téglakő falazás váltogatása — ami nem a túlzott takarékosagra vall — ugyanakkor inkább tarkítja, mint díszíti az építményt. A toronyvégződés falazással való kialakítása kétségkívül az időtállóság jegyében történt Schulek hagyományos megoldásával szemben, sokkal kevésbé az óra alatti toronyfal világosszürke vakolt mezőkkel és nem más építészeti eszközökkel való tagolása — sajnos hasonló területek a templom más falsíkjain is megjelennek —, amely a napjainkban kezdődő vakolatpusztulás következtében tovább rontja az esztétikai hatást.

Foerk a templom *oldalnézetén* is lényeges módosítást hajtott végre. Nem azért hibáztatjuk elsősorban, hogy Schulek körablakait hármasszósztású nyílásokkal helyettesítette, a nagy körablakot az oldalbejárattól a homlokzatra helyezte, és hogy a nyolcszögletű kupolát tizenhatszögletűre módosítja. Legproblematikusabbnak a magaspontok díszítését érezzük. Elég itt a kupola dupla és tarka árkádsoros beöltöztetésére és Tóth István ősfoglalkozásokat ábrázoló domborműveinek alig látható magasságban való széthintésére gondolnunk.

A helyi sajtó erőteljes támadására a tanács vezetői nem tudnak kitérni az elől, hogy Foerk módosításait magával a legilletékesebbel, Schulek Friggyessel ellenőriztessék. Hogy milyen jó a viszony még ekkor is az építész és a város között, azt Schulek készséges közreműködése jelzi, aki a polgármesterhelyettes azon kérdésére, hogy helyesnek tartja-e Foerk változtatásait nem ad ugyan határozott választ „...mivel ő a szaklapból ismeri a módosított terveket, s minthogy a lehető leglelküimeretesebben akarja azokat elbírálni, szükségesnek tartja, hogy azokat a részletterveket amelyeket Foerk készített el, közelebről is megtekintse. Ezért határozott ígéretet tett, hogy Foerk Ernőt a jövő hét folyamán felkeresi, vele együtt tüzetesen átvizsgálja a módosított részletterveket, és ennek eredményéről majd levélben értesít engem, mielőtt az ügy közgyűlés elé kerül. Kijelentette még itt, hogy ha a város bármikor fölvilágosítást kíván a Fogadalmi templom terveiről, a legkészségesebben áll rendelkezésünkre.”⁴

Schulek ígért levele március elején érkezik meg, s bár egyértelműen igazolja Foerk törekvéseinek jogosságát, nyilván gondolkodóba kellett, hogy ejtse a tanácsot.

„Nagyságos Bokor Pál polgármester-helyettes úrnak

S z e g e d e n

Nagyságos Uram!

Becses látogatása után néhány nappal, ígéretem beváltandó meglátogattam Foerk Ernő építész-tanár urat, hogy a fogadalmi templom újabb rajzait megtekintsem. Az ott nyert benyomásaim általában kedvezőek voltak, főleg mert láttam, hogy Foerk úr buzgón foglalkozik a szép feladat változataival.

Időközben azonban megjelent az Építő Ipar című hetilap külön lenyomataként egy képes füzet, melyben Foerk úr „saját” terveit oly módon bocsátja a nyilvánosság elé, hogy szembe állítja vele nem az én elfogadott és kiforrott utolsó tervemet, hanem annak krétával rajzolt kezdetleges stadiumát mutató első vázlatát.

A két terv közötti különbségeknek ily célzatos irányú, sőt megtévesztésre is alkalmas bemutatása, személyes ügyé avatja a kérdést és kizár engemet, mint legközelebb érdekelt felet, az elfogulatlan bíráló tisztéből.

Egyébként pedig helyesnek tartanám, ha utódomnak formai nyelvezete kifejtésében szabad kéz engedtetnék. Ezt kívánja nemcsak a mű egyöntetőségének érdeke, hanem a magam érdeke is, aki *nem vállalhatok felelősséget az én munkámnak más szellemben való interpretálásáért.* [Kiemelés tőlem V. J.]

Jól eső bizalmát hálásan köszönve, maradok Nagyságod tisztelő híve

Budapest, 1914. március hó 2.

Schulek Frigyes”

Schulek egyértelműen fogalmaz, amikor Foerk tevékenységét az ő művének más szellemű interpretálásának minősíti, amely főleg azért hat rá kedvezően, mert látja „,hogy Foerk úr buzgón foglalkozik a szép feladat változataival.”

Érthető, hogy ezek után még nehezebb a módosító indítványok keresztülvitele a fogadalmi templom bizottságban és a közgyűlésben.

Az építkezés azonban ennek ellenére tovább folyik, mígnem a minden építőmunkát megszüntető rombolás, az első világháború be nem rekeszti. Az építő Ottovai és Vinkler cég vezetői is bevonulnak, s a végelszámolást is csak hazatérésük után 1918. novemberében tudja velük elvégezni a tanács.

A továbbépítés gondolata 1921-ben vetődik fel újra, amikor az 1882-es születésű fogadalmi templom bizottság ujjáalakul. Bár az inflációs idők nem kedveznek a nagyobb lélegzetvételi, stabil pénzügyi tervet igénylő beruházásoknak, már ekkor felveszik a kapcsolatot Foerkkal, hogy dolgozza ki az építés továbbfolytatásának tervét.

⁴ Délmagyarország 1914. II. 15.

A város újabb 2,5 ezer hold közlegelőt ad bérbe, amelynek díjaként befolyó stabil „búza-valuta” biztosítja, hogy 1923-ban újra elkezdhetik az építkezést, amely — ha nem is a háború előtti ütemben — így mégis előre halad. Az 1928-ban felvett félmillió pengős váltókölcson pedig biztosítja, a belső berendezés adományokból meg nem valósítható részének anyagi fedezetét.

A templom azonban csak 1930 őszére készült el annyira, hogy október 24-én fölszentelhessék.

(*Belső díszítése máig befejezetlen maradt.*)

A háború utáni építési folyamat nyomonkísérése kétségkívül sok kortörténeti, elsősorban gazdaságtörténeti érdekességgel kecsegtet, azonban tárgyunktól annyira eltér, hogy elejtjük ezt a fonalat. A templom építészeti jellemzésére, a túldíszített, ideges külsőnél sokkal harmonikusabb, építészetileg értékesebb belső kialakításának elemzésére — a feladat eltérő volta miatt — majd máshol keríthetünk sort. Itt megelégszünk csupán — a levéltári források és a tárgyban korábban megnyilatkozóak adatai közötti eltérések kiélezését tudatosan kerülve — a templom-építés előzményeinek és a szerzőség kérdésének tisztázásával.

ANGABEN ZUR BAUGESCHICHTE DER VOTIVKIRCHE VON SZEGED

von

József Varga

Die markanteste, heute schon vielleicht zum Wahrzeichen der Stadt gewordene architektonische Errichtung des, nach dem Hochwasser entstandenen Stadtbildes von Szeged ist die Votivkirche. Der Stadtrat beschloß ihren Bau noch im Jahre 1879, aber die Durchführung der Absicht zeigende Einweihung erfolgte erst nach mehr als einem halben Jahrhundert, im Jahre 1930. Der Anfang der Bauarbeiten wurde zuerst durch Mangel an Mitteln, dann aber auch von der Kirche in der Hoffnung der Errichtung einer neuen Pfarre und aus Denkmalschutzsorge gehindert, indem sie den Abbruch der nach Seint Demetrius benannten Kirche, die auf dem zum Platz des Baus bestimmten Gebiet stand, verzögerte. Nach der erfolglosen Preisausschreibung — denn die Kirche gab den Kampf auf — beauftragte die Stadt Frigyes Schulek, den Konstrukteur der Fischerbastei mit dem Aufbau der Votivkirche. Der alte Künstler wurde durch die monumentale Aufgabe zu völligen Beanspruchung seiner Energie gezwungen — er hatte eine Pfarckirche zu konstruieren, die 3400 Menschen fassen konnte — endlich aber nach den zahlreichen Fristverlängerungen auf sein Alter und die Abnahme seiner schöpferischen Kraft berufend hob er den Vertrag mit der Stadt auf. Die Ausführung der fast fertigen Pläne übernahm Ernő Foerk, der aber die Originalvorstellungen in anderem Geiste interpretierte, wie es auch Schulek selbst behauptet hat. Er hat sich nämlich schon am Anfang des Baus geäußert, dass er mit dem Werk keine geistige Gemeinschaft auf sich nimmt. Obwohl die Grundkonzeption von Schulek geschaffen wurde, muss man die Kirche als Foerks Werk betrachten.